

Karakteristike sukobljenih politika u Španjolskom građanskom ratu

Andabak Fernandez, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:564802>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2020-10-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij pedagogije i povijesti

Katarina Andabak Fernandez

Karakteristike sukobljenih politika u Španjolskom građanskom ratu

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, lipanj 2018.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski studij pedagogije i povijesti

Katarina Andabak Fernandez

Karakteristike sukobljenih politika u Španjolskom građanskom ratu

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest , hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentorica: doc. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, lipanj 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Uzroci	2
3. Početna faza rata.....	4
4. Internacionalizacija sukoba	7
5. Nacionalisti – ideologija, ciljevi, djelovanje	11
5.1. Falanga.....	13
5.2. Francisco Franco – glavno lice nacionalista	15
6. Španjolska ljevica.....	17
6.1. Komunizam u Španjolskoj.....	19
6.2. Anarhizam prije, tijekom i nakon Građanskog rata	21
7. Odnosi Rimokatoličke crkve s republikancima i nacionalistima	25
8. Ključni sukobi i počinjeni zločini.....	27
8.1. Guernica kao simbol	29
9. Završna faza; posljedice i obilježja poslijeratne Španjolske	31
10. Zaključak	33
Literatura:	34

Sažetak: Španjolski građanski rat nije predstavljao sukob svjetskih razmjera, ali njegova vrijednost za svjetsku povijest krije se u tome da je bio kolijevka pokretanja mnogih političkih pitanja. Na početku rada opisano je razdoblje prije početka sukoba te su izdvojeni uzroci koji su vodili do eskalacije problema, od kojih se najviše ističe rad i djelovanje Druge Španjolske Republike. Poznato je da je ovaj sukob bio promatran od strane mnogih zemalja, ali nije sve ostalo samo na promatranju što je dovelo do internacionalizacije sukoba, koja je isto jedna od tema koju ovaj rad pojašnjava. Zanimljivo je da je uspio mobilizirati i uvući u sebe širok raspon političkih aktivista iz inozemstva s najraznolikijom lepezom ideoloških pogleda i političkih uvjerenja, ali i osobnih interesa. Rad se bavi upravo karakteristikama sukobljenih strana u ratu pa tako pobliže objašnjava ideološke odrednice nacionalizma, fašizma, socijalizma, komunizma i anarhizma. Nadalje, jedna od tema je i odnos Rimokatoličke Crkve s objema sukobljenim stranama pomoću kojega se detaljnije razabiru ideološke odrednice sudionika rata. U skladu s temom rada bilo je potrebno izdvojiti ključne sukobe i počinjene zločine kojih nije nedostajalo. Kako bi se rad zaokružio kao cjelina, ukratko su opisane posljedice sukoba i poslijeratno razdoblje u trajanju do 1975. godine, poznato kao Francova diktatura.

Ključne riječi: Španjolska, građanski rat, republikanci, nacionalisti

1. Uvod

Ovaj se rad bavi karakteristikama sukobljenih strana u Španjolskom građanskom ratu, tj. karakteristikama republikanaca i nacionalista.

Rad je podijeljen u deset poglavlja i pet potpoglavlja. U poglavlju *Uzroci* ulazi se u temu i analiziraju se čimbenici koji su imali utjecaja na promjenu političke klime u cijeloj Europi, ali i u kakvom su međudnosu bile europska i španjolska povijest te neposredni uzroci početku rata. U idućem poglavlju *Početna faza rata* opisuju se događanja koja su uslijedila nakon dizanja vojnog puča protiv republikanske vlade. Četvrto poglavlje *Internacionalizacija sukoba* otkriva ulogu i utjecaj vanjskih sila koje su sudjelovale u samom ratu, ali i onih koje su zadržale poziciju neutralnosti. U petom poglavlju *Nacionalisti – ideologija, ciljevi, djelovanje* ulazi se u srž nacionalističke politike, a tema se dalje razrađuje kroz potpoglavlje *Falanga* u kojem se objašnjava stvaranje ovog fašističkog pokreta i njegovo djelovanje te uloga, te kroz potpoglavlje *Francisco Franco – glavno lice nacionalista* kojim se pobliže opisuje lik Francisca Franca i njegova uloga u sukobu. Šesto poglavlje *Španjolska ljevica* usmjereno je na analizu djelovanja republikanskih pristaša te su u potpoglavljima *Komunizam u Španjolskoj* i *Anarhizam – prije, tijekom i nakon Građanskog rata* detaljnije objašnjene karakteristike ovih pokreta. Poglavlje *Odnosi Rimokatoličke crkve s republikancima i nacionalistima* objašnjava položaj Crkve tijekom Druge Republike, koji objašnjava kasniju naklonost Crkve nacionalistima. Osmo poglavlje *Ključni sukobi i počinjeni zločini* daje primjere sukoba koji se nisu vodili klasičnim ratovanjem na bojištima, a jedan od najistaknutijih primjera opisan je u potpoglavlju *Guernica kao simbol*. Predzadnje poglavlje *Rasplet ratnih događanja* opisuje događanja prije samog završetka rata i objašnjava stanje Španjolske nakon završetka rata.

Cilj ovoga rada je pružiti jasniji prikaz političkih strana i ideologija koje su obilježile Španjolski građanski rat te uvesti u problematiku razumijevanja važnosti unutardržavnih sukoba te njegovih mogućih utjecaja i posljedica. Pri izradi rada konzultirana je relevantna literatura različitih društvenih i humanističkih znanosti.

2. Uzroci

Često pojednostavljena viđenja na Španjolski građanski rat te njegovih uzroka dovode do zaključaka da se radilo o sukobu demokracije i fašizma, što treba odbaciti. Španjolska je oduvijek bila specifična po svom političkom putu i političkim i ideološkim nazorima naroda.¹ „Vrlo je zanimljivo da ni stranke moskovskog komunizma, ni one nadahnute fašizmom, nisu tamo bile od nekakvog značaja prije Građanskog rata, jer je Španjolska išla svojim ekscentričnim putem i prema anarhističkoj ultraljevici i prema karlističkoj ultradesnici.“² Stanley Payne opsežno opisuje poimanje španjolske povijesti u kontekstu šire europske povijest i dolazi do zaključka da se na Španjolsku tijekom povijesti gledalo kao na iznimku. Često je bila promatrana kao negativna i destruktivna ili pak pasivna i irelevantna.³

Velika gospodarska kriza u trajanju od 1929. do 1933. godine nesumnjivo je obilježila gospodarsku povijest svijeta u 20. stoljeću, međutim, iznad gospodarskih posljedica uzdiže se pitanje neposrednog utjecaja Velike krize na nagle promjene političkih struja na vlasti. Onu struju koja je bila na vlasti tijekom krize, vrlo brzo bi mijenjala suprotna politička struja. Tako dolazi do izmjene desnice ljevicom te ljevice desnicom. Naposljetku, do sredine 1930-ih nije ostalo mnogo država u kojima se jedna vlada uspjela održati. Diljem Europe, a i u Japanu, došlo je do zaokreta prema desničarskoj politici. Iznimku su predstavljale Švedska i Španjolska. Švedska je bila izuzetak sa svojom socijaldemokratskom politikom, a Španjolska se pak našla u novonastaloj i kratkotrajnoj republici nakon odbacivanja kralja Alfonsa XIII. i monarhije 1931.⁴ No, prvi korak prema destabilizaciji zemlje proveden je gospodarskim i socijalnim srozavanjem države tijekom diktature Miguela Prima de Rivere koja je započela 1923. godine te je potrajala sve do 1930.⁵ Njegov pokušaj uvođenja modernog autoritarizma završio je neuspjehom zbog nejasne vizije i nepostojeće ideologije. Jedino što je bilo

¹ Cravetto, Enrico (ur.), *Povijest 17. Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, Europapress Holding d.o.o, Zagreb, 2008., str. 210.

² Hobsbawm, Eric John, *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2009. str. 141.

³ Payne, Stanley G., *Spain, A unique history*, The University of Wisconsin Press, 2008., str. 12-19.

⁴ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 81-97.

⁵ Dukovski, Darko, *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Leykam international, Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb, 2012., str. 306.

jasno uočljivo, bilo je njegovo divljenje militarizmu i talijanskom režimu. Kralj Alfons XIII. predstavljao ga je kao „moj Mussolini“, a bili su i među prvima u službenoj posjeti Mussolinijevoj vladi.⁶ Vrhunac nezadovoljstva i početka razdora društva može se uočiti u Drugoj Španjolskoj Republici, proglašenoj 14. travnja 1931. godine.⁷ Izbori za Parlament održani su 12. travnja te su na izborima svi monarhistički kandidati doživjeli težak poraz. Kralj Alfonso XIII. tom prilikom napušta zemlju, ali ipak ne abdicira s prijestolja, a glavnu riječ preuzima Manuel Azaña Diaz. Azañini prvi potezi uključivali su uređivanje parlamenta, davanje autonomije Kataloniji i Baskiji, a posvetio se i uređivanju prosvjete.⁸

Republika je prolazila kroz silne izmjene vlada, odnosno četiri vlade tijekom pet godina. U trećoj godini Republike stvoren je blok desničara, *Confederación Espanola de Derechas Autónomas* (CEDA), koji je uspio ući u parlament. Vlada Gila Roblesa, vođe CEDA-e, odmah je krenula isticati slaba, ako ne i nikakva, dostignuća Druge Republike. Počelo je „*bien negro*“, doba „dvije crne godine“, od 1933. do 1935. Naposljetku, glavnu riječ preuzela je ljevica. Takva politička gibanja uzrokovala su destabilizaciju države, štrajkove, antiklerikalne akcije, što je dovelo do revolta i jačanja ultra-desničarskih struja.⁹

Prema nekim autorima, povod ratu može se izvući iz djelovanja komunističkog vođe Larga Caballera, koji je vrlo otvoreno govorio o stvaranju „Sovjetske republike“.¹⁰ Izrazito zanimljivo gledište imao je i Winston Churchill koji je vrlo oštro komentirao dolazak i jačanje komunista u španjolskom parlamentu. Smatrao je da je dolaskom komunista u parlament kompromitirano opstojanje civiliziranog društva te je napomenuo da su se „komunisti pretvorili u takvu napast da su sa ulica i iz postelja odvlačili svoje političke protivnike i ubijali ih.“¹¹

⁶ Payne, Stanley G., *El Fascismo*, Alianza Editorial Sa, 1984., str. 205.

⁷ Preston, Paul, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution, and Revenge*, W. W. Norton Company, 2007., str. 17.

⁸ Dukovski, D., *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, str. 306.

⁹ Seidman, Michael, *Republic of Egos: A Social History of the Spanish Civil War*, Madison: University of Wisconsin Press, 2002., str. 20.

¹⁰ Krišto, Jure, „Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3., Hrvatski institut za povijest, 2008., str. 1038.

¹¹ Churchill, Winston, S., *Drugi svetski rat, Bura se sprema*, Vol 1, Prosveta, Beograd, 1964., str. 200.

3. Početna faza rata

Sam rat počinje pobjedom Narodne fronte na izborima 1936. godine, kada 17. srpnja dio vojske stacioniran u Melilli započinje pobunu protiv republikanskog režima.¹² Sve do danas pristalice obiju sukobljenih strana ne slažu se oko pravog datuma početka rata. Pobornici pobunjeničke vojske smatrali su da se vojnim udarom vraćao legalni poredak u državi te da se dizanje bune ne može smatrati početkom rata zato što su pokušavali spasiti Republiku, a ne uništiti ju. Pravim početkom i objavom rata smatrali su 19. lipnja kada je republikanska vlada počela naoružavati ljude.¹³

Najključniji trenutak za španjolske generale bio je transport 25 000 vojnika stacioniranih u Africi na tlo Pirinejskog poluotoka. Budući da se mornarica priklonila republikancima i blokirala je cijeli Gibraltarski kanal, vojsci je onemogućen prelazak. U ovoj situaciji nacistička Njemačka pruža pomoć i organizira prvi zračni transport jedne cijele vojske. S obzirom da su naftne rafinerije i zalihe benzina zaplijenili republikanski aktivisti, transport vojske bio je u opasnosti od ostajanja bez goriva, ali tada stiže još jedna internacionalna pomoć. Texaco, američka naftna rafinerija, postavila je tankere u luke pod nacističkom kontrolom i opskrbila je zračne snage s gorivom u vrijednosti 5 milijuna dolara.¹⁴

Barcelona i Madrid bili su glavni cilj pobunjenicima. Barcelona je bila glavni grad autonomne pokrajine Katalonije, sjedište anarhističkog pokreta, najveći industrijski grad, ali i jedna od najvažnijih luka i trgovačkih središta, a Madrid, glavni grad Španjolske, sjedište vlade i geografsko središte Pirinejskog poluotoka. Zauzimanjem ova dva grada puč bi bio završen u svega nekoliko dana.¹⁵ Međutim, savez koji su činili vojska odana Republici i republikanski aktivisti iz redova politike, ali i sindikalnih organizacija, uspjeli su uništiti pobune u Barceloni, Madridu, Málaga, Valenciji, Gijónu i San Sebastianu.¹⁶ Budući da je Barcelona bila sjedište automobilske industrije, republikanski aktivisti zaplijenili su tvornice te su u samo nekoliko tjedana napravili 24 tvornice prerade metala

¹² Casanova, Julian, *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, Routledge, London, New York, 2004., str. 101.

¹³ Payne, S. G., *Spain, A unique history*, str. 290.-292.

¹⁴ Wetzel, Tom, *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

¹⁵ Peirats, José, *Anarchists in the Spanish revolution*, Freedom Press, London, 1998., str. 106.

¹⁶ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 101.

i kemikalija, u kojima su proizvodili oklopna vozila i eksplozivne naprave. Ipak, u onim gradovima gdje takav savez nije nastao, nastala je neizvjesna borba, koja je na koncu završila u korist pobunjenika. Neki od tih gradova bili su Sevilla, Zaragoza, Cordoba i Valladolid, gdje je sva vojska stala na stranu pobunjenika.¹⁷

Jedan od „izdajnika“ vojnog puča bila je španjolska mornarica. Visoki časnici u mornarici bili su većinom članovi bogatih tradicionalističkih obitelji te su sukladno s time imali nisko mišljenje o radničkim i socijalističkim pokretima. Međutim, veliki broj mornara bili su članovi radničkih sindikata, *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT) ili *Union General de Trabajadores* (UGT).¹⁸ Noć prije 19. srpnja, početka pravih sukoba, mornari su održali tajne sastanke, izabrali su nove odbore te su nastavili s uhićivanjem i strijeljanjem mornaričkih časnika. Nakon samo dva tjedna, pobunjenici su izgubili gotovo polovicu vojnog osoblja, dvije trećine mornarice i većinu zračnih snaga.¹⁹ Prvi puta u španjolskoj povijesti, narod se pokušao oduprijeti vojnom puču, što je dovelo do toga da je puč zaustavljen u gotovo dvije trećine zemlje.

Republikanska vlada, iako je i nakon početka rata ostala legalna vlast, našla se u potpunom rasulu. Tadašnji predsjednik vlade, Martínez Barrio, pokušao je pregovarati s pobunjenicima umjesto da se usredotoči na organizaciju obrane.²⁰ Postavlja se pitanje je li razlog nedostatku bilo kakvih poteza bio stvarni nedostatak vojnih snaga u republikanskim redovima ili je pak postojao strah od naoružavanja ljudi. Vlada više nije imala nikakve mogućnosti održati bilo kakav mir, što zbog toga što je ostala bez nadzora nad državnim organima reda, što zbog uplitanja i sudjelovanja velikog dijela građanstva u novonastalim neredima. Nemiri su doveli do situacije u kojoj se i oštra opozicija tadašnje vlasti svesrdno uhvatila oružja, a među takvima su bile i sindikalne organizacije koje su zanemarile proglašavanje štrajkova i pokretanje pobunjeničkih ustanaka.²¹ Veliki broj radnika priključivao se raznim sindikatima, ne zbog ideoloških gledišta, nego zbog osobnih interesa. Sindikati su radnicima osiguravali posao i zdravstveno osiguranje, a radnici su priključivanjem sindikatu izbjegavali i službene i neslužbene policijske snage

¹⁷ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 101.

¹⁸ Dalje u tekstu: CNT i UGT

¹⁹ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

²⁰ Peirats, José, *Anarchists in the Spanish revolution*, str. 105.

²¹ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 101.

koje su poduzimale različite mjere protiv onih koji nisu bili službeno na strani Republike.²²

Sindikati su između ostaloga, iskoristili nemire kako bi zaplijenili velike količine kapitalističke imovine, čime su postavili većinu španjolske ekonomije i gospodarstva pod nadzor radničkih pokreta.

Pobunjenicima je prioritet bio povezati sjeverne i južne dijelove Španjolske. Queipo de Llano, zapovjednik Nacionalističke vojske Juga, zauzeo je većinu velikih gradova Andaluzije bez problema, ali problem su činili seljaci koji su naoružani pištoljima i puškama pružili snažan otpor. Rješenje problema bila je vojska iz Maroka koja je i započela pobunu. Na svom putu od Gibraltara prema sjeveru, vojska je pokorila Andaluziju i projurila je kroz Extremaduru, poznatu kao „španjolski Sibir“ zbog svoje slabe naseljenosti i siromaštva. Tim brzim napredovanjem stigli su do Madrida i tako spojili sjeverne okupirane dijelove sa južnima.²³

²² Seidman, Michael, *Individualisms in Madrid during the Spanish Civil War*, *The Journal of Modern History*, Vol. 68, ožujak 1996., 63-83., str. 64.

²³ Peirats, J., *Anarchists in the Spanish revolution*, str. 108-109.

4. Internacionalizacija sukoba

Churchill u svojim zapisima objašnjava da su sporazum o neuplitanju u španjolske poslove potpisale britanska, njemačka, talijanska i sovjetska vlada, no, ubrzo su započela kršenja sporazuma. Napominje: „Velika Britanija je strogo poštovala ovaj sporazum, ali su Italija i Njemačka, s jedne strane, i Sovjetska Rusija, s druge strane, iznevjerile svoje obaveze i tajno ubacivale svoje snage u borbu.“²⁴

Internacionalizacija samog sukoba počela je uplitanjem Italije i Njemačke. General Franco je u vrijeme početka sukoba bio blokiran u Maroku zato što je flota koja ga je trebala prebaciti na Pirinejski poluotok ostala odana Republici. Međutim, General Mola pozvao je Italiju i Njemačku u pomoć. Italija je poslala 12 zrakoplova, a potom je i Njemačka pristala na slanje još 20 zrakoplova te su vrlo brzo uspjele Franca i njegove postrojbe prebaciti u Andaluziju. Talijanski doprinos bio je na početku u obliku vojne opreme, do 1. prosinca 1936. poslali su 118 zrakoplova, 35 lakih tenkova, nešto topništva i strojnica.²⁵ Kasnije, početkom 1937., u samom ratu sudjelovalo je već 49 000 talijanskih vojnika na strani pučista, a tijekom trajanja cijelog rata procjenjuje se da ih je bilo i do 73 000.²⁶ U konačnici, Talijani su poslali u Španjolsku 759 zrakoplova, 157 tenkova i 1 800 komada vatrenog oružja, što je činilo znatan doprinos nacionalističkoj borbi. Motiv sudjelovanja Italije u Španjolskom građanskom ratu bio je prije svega obrana fašističkog režima u Italiji, a ne toliko promocija fašizma u Španjolskoj, što se može uočiti iz talijanske indiferentnosti prema djelovanju španjolske Falange. Bili su svjesni ideološke heterogenosti pripadnika nacionalističke vojske te se nisu trudili jačati Falangu. Mussoliniju je pružanje vojne pomoći predstavljalo stvar prestiža i jačanje talijanske strateške pozicije na Mediteranu, ali je prije svega nadvladavao strah od republikanske pobjede u samom susjedstvu, koja bi sigurno imala utjecaja na jačanje raznih političkih struja i u Italiji.²⁷

Njemačka je pružila pomoć u obliku slanja Legije Kondor, kao zračne potpore, pod uvjetom da bude pod njemačkim zapovjednikom koji je potom odgovarao direktno

²⁴ Churchill, W. S., *Drugi svetski rat, Bura se sprema*, str. 201.

²⁵ Bell, P. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, Pearson Education Limited, 3. izdanje, 2007, str. 245-246.

²⁶ Dukovski, D., *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, str. 307.

²⁷ Bell, P. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, str. 245-246.

Francu. Legija Kondor je počela dolaziti u Španjolsku u studenom 1936. te je na koncu brojala 600 zrakoplova. Hitler je intervencijom vidio priliku da zaustavi, kako je mislio, stvaranje Španjolske pod boljševičkim režimom. Za razliku od Italije, koja je rijetko dobivala isplate ili neku vrstu nadoknade od strane nacionalista za pružanje pomoći, Nijemci su striktno uvjetovali svoje sudjelovanje. Inzistirali su na dobivanju koncesije nad španjolskim rudnicima željezne rude. Zadnja pomoć isporučena je krajem 1938. godine.²⁸ Hitler je svoje snage odlučio povući iz Španjolske u trenutku kad je vidio da je pobjeda nacionalista osigurana. Do tog zaključka došao je kada je na vlast u Francuskoj došao radikal Edoardo Daladier koji nije gajio simpatije prema republikancima u Španjolskoj.²⁹ Dakle, s lakoćom se moglo povezati čije uplitanje ili neuplitanje će donijeti prevagu određenoj strani.

Republikanci su najveću pomoć primili od Sovjetskog Saveza preko kojeg su, osim izravne pomoći u vidu vojnog naoružanja, dobili potporu na svjetskoj razini kroz djelovanje Komunističke internacionale. Najveću ulogu u informiranju neinformiranih masa i prikupljanju priloga imale su Međunarodna crvena pomoć i Međunarodni komitet za pomoć španjolskom narodu.³⁰ Prva pošiljka vatrenog oružja stigla je u Španjolsku 26. studenog 1936., a potom je uslijedilo slanje 100 zrakoplova i 100 tenkova. Pomoć je stizala učestalo sve do ožujka 1937., no, nakon toga počela je opadati, a u potpunosti je prekinuta sredinom 1938. Konačne brojke su neizvjesne, ali radilo se o približno 1 000 zrakoplova, 900 tenkova te oko 1 500 komada vatrenog oružja. Većina republikanskih generala imala je u svom stožeru sovjetskog časnika, a događalo se i da sami sovjeti vode jedinice u borbe, što je znao činiti general Dmitry Pavlov sa svojom tenkovskom jedinicom. Za praćenje samih događanja u Španjolskoj bio je zadužen Narodni komesarijat unutrašnjih poslova (NKVD), koji je pratio i rad Alexandera Orlova, voditelja svih sovjetskih operacija na tlu Španjolske.³¹

Može se zaključiti da je uplitanje fašističkih zemalja u sami rat doprinijelo uključivanju svih onih koji su se borili protiv fašizma te obratno, uključivanje komunista

²⁸ Bell, P. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, , str. 246.

²⁹ Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 235-236.

³⁰ Isto, str. 222-224.

³¹ Bell, P. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, str. 246-247.

potaklo je uključivanje nekih zemalja samo zbog straha od širenja komunizma, što je stvorilo zatvoreni krug. Tako dolazi do polarizacije Španjolske.

Međunarodne brigade osnovane su na prijedlog Kominterne i uz potporu sekretara Francuske komunističke partije Andrea Martya 22. listopada 1936. godine. Cilj je bio pojačati borbu protiv fašizma i potpora Republici. Većina pripadnika prolazila je kroz Francusku, gdje je u Perpignanu postavljena baza, a potom je francuska Komunistička Partija osnovala i brodarsko poduzeće „*France-Navigation*“, kako bi osigurali transport iz Marseillesa.³² Obuke su se provodile u Albaceti u Manchi pod vodstvom Andrea Martya i Luigija Longa. Kao istaknuti pripadnici međunarodnih brigada često se ističu antifašist Carlo Rosselli, socijalist Pietro Nenni, njemački komunist Enrique Lister, komunisti Palmiro Togliatti i Giovanni Pesce, anarhist Camillo Berneri itd. Brigade su bile slagane na način da pripadnici budu iste nacionalnosti ili bar da govore istim jezikom, a ukupno su brojale od 25 000 do 35 000 pripadnika tijekom rata. Staljin je pruženu pomoć dobro unovčio izvukavši većinu španjolskih zlatnih rezervi u vrijednosti 500 milijuna američkih dolara. SSSR se iz rata povukao u jesen 1938., ali je u međuvremenu Staljin, pomoću prisustva NKVD-a u Španjolskoj, eliminirao velik broj neprijatelja, uključujući trockiste i anarhiste.³³

Međutim, upravo ovo jačanje komunizma i indirektno sudjelovanje SSSR-a odvratio je mnoge zapadne zemlje od pružanja pomoći Republici. George Orwell je u članku *Spilling the Spanish Beans* objavljenom u dva dijela, 29. srpnja i 2. rujna 1937., u novinama *New English Weekly*, podijelio svoju ogorčenost ulogom i djelovanjem komunističkih i ljevičarskih medija u Španjolskoj. Veliku krivnju svalio je na republikansku vladu za koju navodi da je vodila borbu, ne protiv desnice, nego protiv same sebe, tj. uništavala je ljevicu masovnim zatvaranjima revolucionara: „No, važno je primijetiti kako ljudi u zatvorima nisu fašisti već revolucionari; oni u zatvorima nisu zbog toga što skreću previše u desno, već zbog toga što naginju previše ulijevo. A ljudi odgovorni za njihovo stavljanje iza rešetaka su ti omraženi revolucionari od čijeg nam se imena ledi krv u žilama - Komunisti.“³⁴ Bez obzira što je Orwell oštro kritizirao rad Republike i

³² Bell, P. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, str. 246-247.

³³ Isto, str. 247-248.

³⁴ Orwell, George, *Spilling the Spanish Beans*, *New English Weekly*, 29. 7. 1937., URL: <http://www.english.illinois.edu/maps/scw/orwell2.htm> (27. 6. 2017.)

uplitanje komunista, s istom oštrinom napadao je i nacionaliste, a napadao je i Crkvu zbog njene naklonosti nacionalistima nazvavši ju „parazitskom“.³⁵

Sjedinjene Američke Države prešutno su podržavale nacionaliste, a J. Krišto navodi da se razlog tomu krije u, ne samo nastojanju potkopavanja komunističkog djelovanja, nego u broju katoličkih glasača u Demokratskoj stranci predsjednika Roosevelta.³⁶

Moglo bi se reći da je rat odlučan, ne zbog nadmoćnih fašističkih snaga, nego zbog država koje su zažmirile, zbog antipatije prema komunistima unutar redova republikanaca ili zbog solidarnog podržavanja rasta desnice u Europi. Ovom mišljenju bio je priklonjen i Casanova koji smatra da je pobjeda nacionalista nastupila upravo zbog politike popuštanja od strane Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva.³⁷ Britanska vlada gajila je određene simpatije prema nacionalistima, ali se nije upuštala u sukob zbog straha od širenja rata te zbog želje za popravljanjem odnosa s Italijom, kako bi ju udaljili od Njemačke. Isto tako, Britanci su svojom neutralnošću htjeli osigurati u budućnosti dobre odnose s bilo kojim potencijalnim pobjednikom rata zbog svojih komercijalnih i investicijskih planova u Španjolskoj.³⁸ U sličnoj poziciji bila je i Francuska, koja je bila u strahu, ne samo zbog geografske blizine, nego i slične političke situacije. Francuska je, kao i Španjolska, 1936. imala ljevičarsku vladu. Léon Blum, francuski premijer, isprva je htio pružiti podršku republikanskoj vladi, ali vlada je ipak ostala suzdržana te se naposljetku odlučuju na potpisivanje sporazuma o neuplitanju. Premda su se zaista držali sporazuma po pitanju slanja bilo kakve pomoći, ipak je došlo do neizravnog pružanja pomoći kroz otvaranje granica slanoj pomoći prema Španjolskoj, a vlada je zažmirila i na postojanje kampova Međunarodne brigade.³⁹

³⁵ Isto

³⁶ Krišto, J., *Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj*, str. 1034.

³⁷ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 158-186.

³⁸ Bell, P. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, str. 249.

³⁹ Bell, P. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, str. 248.

5. Nacionalisti – ideologija, ciljevi, djelovanje

Nacionalizam se definira kao ideologija jakog osjećaja i isticanja pripadnosti jednog etničkoj skupini.⁴⁰ Postoji cijeli niz stupnjevanih karakteristika s kojima ga se povezuje; s pozitivnim osjećajem pripadnosti, zajedništvom, kolektivnim identitetom, etnocentrizmom, ksenofobijom, pa i rasizmom. Postojanje raznolikih interpretacija i shvaćanja ovog pojma uzrok su nezaustavljivih rasprava.

Hobsbawm izdvaja postojanje triju vrsta sila čiji je cilj bio rušenje liberalno-demokratskih režima. Francova vladavina lako se može povezati s ovom kategorizacijom budući da se uklapa u ista obilježja svih triju vrsta sila po pitanjima: borba protiv socijalne revolucije, autoritarno i neprijateljsko raspoloženje prema liberalnim političkim institucijama, sklonost vojci i policiji, što je vrlo očito u slučaju Francova dolaska na vlast, a na kraju, nacionalizam. Premda, treba se istaknuti da su se različite sile koristile različitim nacionalizmom, tj. iz različitih razloga i u različite svrhe. Dijelom su u nacionalizmu vidjele mogućnost izražavanja nezadovoljstva veličinom njihove države, nezadovoljstva prema drugim državama ili nezadovoljstva izgubljenim ratovima, ali nacionalistički istupi služili su i podizanju popularnosti među narodom.⁴¹ U samim počecima i planiranjima ustanka protiv Republike i Narodne fronte nisu postojale striktno ideološke konotacije koje su obilježavale čitav pokret.⁴²

Između tri vrste sila koje su rušile liberalno-demokratske režime, neke karakteristike Francove politike mogu se naći u prvoj vrsti, staromodnih autokrata ili konzervativaca, zato što Francova politika nije imala određeni ideološki program. Glavna karakteristika izdvajala se u izraženom antikomunizmu. Svaka od sila koja je pripadala prvoj vrsti mogla je sklopiti savez s nacističkom Njemačkom samo zahvaljujući pripadnosti istoj desničarskoj političkoj struji. Iznimka je bio W. Churchill, izrazit desničar kojeg se po karakteristikama politike koju je provodio može smjestiti u prvu vrstu sila, koji je, iako gajio određene simpatije prema Mussoliniju i Francu, ipak pružio

⁴⁰ Proleksis enciklopedija, URL: <http://proleksis.lzmk.hr/38309/> (31. 8. 2017.)

⁴¹ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 104-105.

⁴² Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17. Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 221-222.

velik otpor Hitleru. Otpor je nastao iz vrlo očitog razloga, Hitlerovih pretenzija na Veliku Britaniju.⁴³

Hobsbawm naglašava razliku između fašista i nefašističke desnice u odnosu prema tradicionalizmu. Nefašistička desnica jest, samorazumljivo, tradicionalna, dok su fašisti koristili samo određene karakteristike tradicionalizma te su često izmjenjivali tradicionalističke vrijednosti na temelju svojih izmišljenih tvorevina. Velika podrška Francu tijekom Španjolskog građanskog rata dolazila je od strane karlista iz Navare, koji su poznati kao tradicionalistički pokret nastao u 19. stoljeću kao odgovor na Pragmatičku sankciju Ferdinanda VII. kojom se dopušta nasljeđivanje po ženskoj liniji. Karlisti su imali vlastitu stranku *La Comución Tradicionalista*, nad kojom 1936. godine vodstvo preuzima Franco, a nešto kasnije, 1937., Franco ujedinjuje Karlističku stranku s Falangom.⁴⁴

Druga vrsta sila proizvela je tzv. „organsko državotvorstvo“.⁴⁵ Težili su borbi protiv liberalnog individualizma te radničkih pokreta i socijalizma, a ne toliko obrani tradicionalnog poretka. Bili su usmjereni na društvenu hijerarhiju i uspostavljanje mišljenja da svaka društvena skupina ili „stalež“ ima svoju ulogu u društvu. Vidljivo je da se potiče kolektiv, a potiskuje individualizam. Proizvedene su „korporativističke“ teorije kojima su se predstavljali gospodarski interesi određenih grupa. Takve vlasti bile su spojene s autoritarnim režimima i snažnim državama, a nerijetko se u takvim sustavima ukidala i parlamentarna demokracija, što je primjetno u pretežito rimokatoličkim državama. Kao prvi primjer može se izdvojiti Portugal pod Salazarom, a te karakteristike donekle su vidljive i u Španjolskoj pod Francom.⁴⁶

U zadnju vrstu ubrajaju se pokreti koji su po svim svojim obilježjima bili fašistički. Bez puno razmišljanja i analiziranja, izdvajaju su, ponajprije Mussolinijeva Italija, a potom i Hitlerova Njemačka.

⁴³ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 104-105.

⁴⁴ Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 207.

⁴⁵ Linz, 1975., str. 277, prema Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.* str. 105.

⁴⁶ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 105.

Upravo su slučajevi Španjolske i Portugala otežali objašnjavanje fašizma i nacionalističkih autoritarnih država. Zbog svoje dugotrajnosti⁴⁷ ove države bile su prisiljene, i pod diktatorskim režimima, uvoditi promjene i reforme, koje su u osnovi mijenjale strukturu i funkcioniranje države na mnogim područjima, što je posljedično dovelo do toga da povjesničari ne mogu suglasno ukalupiti navedene režime u niti jedan do sada postojeći.⁴⁸

5.1. Falanga

„Nije slučajno to što su ... istočno-euroopski kraljevi-diktatori, birokrati i časnici, kao Franco (u Španjolskoj) imitirali fašizam.“⁴⁹; i zaista, širenje fašizma od talijanskog, a zatim na njemački oblik, dao je vjetar u leđa čitavoj europskoj desnici.⁵⁰

Prvo upoznavanje španjolskog društva s fašističkom politikom proveo je Ernesto Giménez Caballero, koji je 1929. javno obznanio svoje fašističke ideje te je vrlo brzo postao predmetom zgražanja španjolske liberalne kulturne javnosti. Njegove ideje proizlazile su iz talijanskih ideoloških poimanja fašizma, a cilj mu je bio stvaranje fašističkog režima baziranoga na katoličko-latinskoj kulturi. Zanimljivo je da se njegov fašizam suprotstavljao sjevernjačkom nacizmu, a predviđao je i mogućnost rata između fašizma i nacizma. Međutim, Caballero nije bio vičan političkoj organizaciji te je ulogu organiziranja prve španjolske fašističke grupe preuzeo Ramiro Ledesma Ramos. Naziv grupe *Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* (JONS) bio je ekvivalentan Talijanskom fašističkom borbenom savezu (tal. *Fasci Italiani di Combattimento*). No, Ramos je došao do zaključka da je bolje distancirati se od poistovjećivanja s drugim postojećim političkim idejama te je grupa nastavila svoj rad samostalno. JONS nikada nije napravila veći iskorak i ostala je poznata tek među studentskim redovima. U dvije godine samostalnog

⁴⁷ Španjolska do 1975.; Portugal do 1974.

⁴⁸ Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 202-203.

⁴⁹ Linz, 1975., str. 206, prema Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991*, str. 104.

⁵⁰ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 104-105.

djelovanja, od 1931. do 1934., nisu uspjeli napraviti nikakav utjecaj na španjolsku politiku.⁵¹

1933. bila je ključna u jačanju ekstremne desnice pobjedom Hitlera. Nekolicina baskijskih imućnika uvidjela je potrebu za stvaranjem španjolske fašističke ideje s elementima kontrarevolucionarnosti i demagogije. Iako su preuzeli neke ideje JONS-e, nisu im dalje pridali nikakav značaj zbog njihove beznačajnosti i nepostojećeg utjecaja. Tada na scenu dolazi José Antonio Primo de Rivera, sin Miguela Prima de Rivere, i preuzima kormilo Falange. José Antonio izjašnjavao se kao desničar te je do kraja 1934. u potpunosti izbacio uporabu pojma fašizam, a potom su i ostali falangisti počeli nijekati povezanost s fašizmom. 1935. čak je došlo i do izricanja javne kritike talijanskom fašističkom režimu, kojeg su nazvali prekonzervativnim i kapitalističkim. Takvo kontradiktorno ponašanje zbunilo je talijanske fašiste, koji su fašizam gledali pojednostavljeno i fašistima su nazivali sve kojima su bile bitne vlast, hijerarhija i red. José Antonio priznavao je da svi nacionalistički pokreti, koji su se protivili marksizmu, imaju u suštini sličnu bit, ali je isto tako i naglašavao razlike. Prema Payneu, nešto što ga je razlikovalo od svih ostalih fašističkih vođa, bila je odbojnost prema brutalnosti i nasilju.⁵²

Falanga je bila jedan od rijetkih fašističkih pokreta koji je razradio službeni program pod nazivom „27 točaka“, u kojim su zaista sadržane glavne karakteristike fašizma. Što se tiče ekonomije, u svojim točkama sugeriraju stvaranje nacional-sindikalističke države, u kojoj bi veći dio imovine trebao ostati u privatnim rukama, ali bi se banke trebale nacionalizirati.⁵³

Ne može se poreći da Falanga nije imala neke svoje jedinstvene karakteristike, što zbog specifičnosti svake države i njene strukture, što zbog samih ljudi koji su krojili ideje, ali naposljetku, ipak ju se može poistovjetiti s fašističkim pokretom.

Na zadnjim predratnim izborima 1936. godine, Falanga je osvojila oko 44 000 glasova, što je iznosilo tek oko 0,7% ukupnih glasova.⁵⁴ Taj podatak jasan je pokazatelj

⁵¹ Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 212.

⁵² Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 213-214.

⁵³ Isto, str. 214-215.

⁵⁴ Isto, str. 223.

slabosti fašističkog pokreta u Španjolskoj u usporedbi sa svim ostalim europskim državama. Moguće je da je jedan od razloga takvog neuspjeha ležao u već postojećem jakom osjećaju nacionalne pripadnosti i jakog nacionalizma. U većini slučajeva fašistički pokreti rasli su zbog nedostatka navedenog te su time privlačili ljude u pokret.

5.2. Francisco Franco – glavno lice nacionalista

Francisco Franco Bahamonde, kasnije poznatiji kao Generalísimo, rođen je u gradu El Ferrol u Galiciji 4. prosinca 1892. godine. Njegovo djetinjstvo bilo je obilježeno strmoglaviim opadanjem Španjolske i gubitkom gotovo svih španjolskih kolonija; 1898. godina ostala je upamćena kao „godina katastrofe“ zahvaljujući porazu Španjolske u Španjolsko-američkom ratu i gubitku Portorika, Guama, Filipina te prava na Kubu mirovnim ugovorom u Parizu 10. prosinca 1899. Nije teško zaključiti da je odrastanje u takvim okolnostima imalo značajnog utjecaja na njegovu kasniju političku opredijeljenost.⁵⁵

Iako je Španjolska bila jedna od pionira u prihvaćanju modernog liberalizma, ekstremni desničari i regeneracionisti⁵⁶ smatrali su upravo liberalizam odgovornim za većinu problema u kojima se Španjolska tada nalazila zato što je onemogućavao stvaranje jakog vođe, tzv. „željeznog kirurga“, koji bi ujedinio zemlju i riješio probleme.⁵⁷

Upravo karakteristike regeneracionizma, nacionalizma i autoritarizma činile su kasniju Francovu politiku.

Završetkom vojne škole izašao je na svoju buduću pozornicu. Prema izvorima, nije se posebice isticao niti tijekom obuke niti tijekom radnog vijeka kao časnik, ali je kasnije opisivao veselim, živim i pričljivim, što se uvelike promijenilo 1931. osnutkom Druge republike. U tom trenutku postaje poznat Franco kakvim je često prikazivan danas: „Ali otvoreni, veseli Franco, zvijezda druženja i okupljanja, mijenja se zauvijek, od 1931.,

⁵⁵ Payne, Stanley G., *Francisco, El perfil de la historia*, Espasa-Calpe, Madrid, 1992., str. 5.

⁵⁶ Pokret nastao kao izraz frustracije zbog poraza od SAD-a.

⁵⁷ Payne, Stanley G., *Francisco, El perfil de la historia*, Espasa-Calpe, Madrid, 1992., str. 5.

u povučenog, jednosložnog i neodlučnog Franca." ⁵⁸ Samo tri mjeseca nakon dolaska na vlast, vlada Druge republike javno je prozvala vojsku za militarizam i elitizam, što je izazvalo burne reakcije u Francu.⁵⁹

Iako je Franco ostao zapamćen kao glavna figura Španjolskog građanskog rata, on to nije bio od početka. Glavne uloge imali su general Emilio Mola, koji je bio vođa oružanih snaga Sjevera te vođa cjelokupne urote, i general Queipo de Llano, vođa oružanih snaga Juga, a nakon očekivane pobjede nad Narodnom frontom privremenu vlast trebao je dobiti general Sanjurjo. Glavni razlog dolaska Franca na glavnu poziciju unutar pobune bila je zrakoplovna nesreća u kojoj su poginuli generali Sanjurjo i Mola.⁶⁰

Francova politika zaista se ne može nazvati u potpunosti fašističkom zato što je, na kraju krajeva, dobila vlastiti naziv – „franktistički režim“, koji je imao različita obilježja od samog fašizma.⁶¹ Nakon što se u listopadu 1936. proglasio diktatorom, jedan od glavnih ciljeva bio je izbjeći takozvanu „grešku Prima de Riverre“, diktaturu bez strukture i doktrine. Prema tome, jedan od prvih koraka bio je preuzimanje ovlasti i stvaranje jedinstvene stranke. U travnju 1937. stvorio je uniju karlista, falangista i svih ostalih desničarskih organizacija i grupa. Casanova je u svom radu, na temu Francove politike, istaknuo da je nova Španjolska pod Francovim režimom trebala biti država modernog autoritarizma s temeljima u španjolskoj tradiciji.⁶² Payne smatra da početna faza frankizma nedvojbeno ima u sebi tragove fašizma, ali da je bio toliko ograničen okruženjem tradicionalnih desničara i raznih drugih struktura da nije bio moguć daljnji razvoj, što je Franco prepoznao. Može se doći do zaključka kako je Francova politika bila politika nefašističke desnice ili je moguće stvoriti kategoriju „semifašizma“.⁶³

⁵⁸ Ricardo de la Cierva, *Historia del franquismo*, I, Barcelona, 1976, str. 99. Citirano prema: S. G. Payne, *Franco, El perfil de la historia*, str. 12.

⁵⁹ Payne, S. G., *Franco, El perfil de la historia*, str. 12.

⁶⁰ Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 219-221.

⁶¹ Isto, str. 210.

⁶² Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 132-157.

⁶³ Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 225.

6. Španjolska ljevica

Cilj Druge republike bio je stvaranje liberalne demokracije francuskog ili engleskog tipa s kapitalističkim ekonomskim sustavom, a to se pokušalo provesti putem mnogobrojnih reformi, od odvajanja države od utjecaja Crkve, širenjem prosvjete, zauzdavanjem vojske, širenjem administrativne autonomije, posebice osiguravanjem administrativne autonomije u područjima kao što su Katalonija, Baskija i Galicija. Novi Ustav trebao je osigurati i preraspodjelu zemljišta, kao bitnu stavku za razvoj poljoprivrede i na taj način smanjiti socijalne napetosti na selu. Međutim, većina radništva i seljaštva nije dalo svoju podršku liberalnoj vladi nego je ta većina podupirala razne radničke partije i sindikate, među kojima je bila i Socijalistička stranka. Socijalistička stranka je imala i organizirani sindikat *Union General de Trabajadores* (UGT), koji je često organizirao štrajkove.⁶⁴

Nakon izbora u veljači 1936. i dolaska manje represivne liberalno-socijalističke koalicije na vlast, radnici su iskoristili priliku te su započeli najveći val štrajkova u španjolskoj povijesti. Prema nekim izvorima, do kraja lipnja iste godine, štrajkalo je gotovo milijun radnika.⁶⁵ Dvije glavne uloge u ovim masovnim štrajkovima zauzela su dva najveća sindikata, komunistički *Union General de Trabajadores* (UGT) i anarhistički *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT), o kojima se više piše u sljedećim poglavljima.

Budući da je preraspodjela zemljišta, koja su se često nalazila u rukama nekolicine bogatih zemljoposjednika koji ih nisu obrađivali, išla sporije nego što je oštrija ljevica očekivala, ubrzo je započelo nezakonito zauzimanje zemlje. Novine *El Obrero de la Tierra* objavile su 7. ožujka 1936. članak o stanovnicima sela Cenicientos, u blizini Madrida, koji su zauzeli zemljište veličine 1 317 hektara i započeli s obrađivanjem. Takav scenarij ponovio se u brojnim selima, a poruka radikalne ljevice vladi bila je da ukoliko Vlada nije sposobna pobrinuti se za seljake, pobrinut će se sami za sebe.⁶⁶ Nedugo nakon izbora, sindikat je poveo oko 80 000 radnika u zauzimanje 3 000 farmi na području

⁶⁴ Peirats, J., *Anarchists in the Spanish revolution*, str. 87-95.

⁶⁵ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁶⁶ Bolloten, Burnett, *The Spanish Civil War, Revolution and Counterrevolution*, The University of North Carolina Press, 1991., str. 24-26.

„španjolskog Sibira“, siromaštvom pogođene regije Extremadure.⁶⁷ Tijekom ljeta 1936., samo na području Barcelone više od 3 000 tvornica palo je u ruke sindikalista, a oduzimale su se i kuće bogatijim obiteljima, koje su se pretvarale u stambene komplekse.⁶⁸

Na područjima koja nacionalisti nisu zauzeli došlo je do masovne eksproprijacije kapitalističkih tvornica i industrija. Među njima su bile željeznice, javni prijevoz, elektroprivreda, vodovodi, prehrambena industrija, rudnici, papirne i tekstilne tvornice, novine, restorani, hoteli, pa sve do pekara, brijačnica, drvene industrije i bolnica. Madrid-Zaragoza-Alicante (MZA) bila je jedna od najvećih privatnih željeznica koja se protezala od Madrida prema Barceloni i Valenciji te uz Mediteransku obalu. Preuzimanje željeznice proveli su zajedničkim snagama komunistički UGT i anarhistički CNT. Novoosnovanu organizaciju zaduženu za upravljanje željeznicom nazvali su Revolucionarna željeznička federacija. Kako bi poboljšali poslovanje željeznice, koja je do tada bila u gubitku zbog širenja automobilske industrije, proširili su željeznicu u ruralne krajeve u kojima je manjkalo javnog prijevoza, ponajprije u ruralnim dijelovima Aragona. Drugi važan primjer promjena dogodio se u zdravstvu, gdje je došlo do eksproprijacije bolnica. Do početka revolucionarnih događanja, medicinske prakse bile su u vlasništvu viših liječnika, a mlađi doktori zapošljavani su kao asistenti te su medicinske usluge bile usmjerene bogatijem sloju stanovništva, dok su siromašna sela često bila bez doktora. Novi sistem predviđao je osiguravanje medicinske skrbi i u siromašnijim dijelovima. Doktori su imali obvezu 3 sata dnevno raditi za novostvoreni zdravstveni sindikat. Time su sindikalisti pokušali u potpunosti ukinuti privatne prakse, no tom im nije pošlo za rukom zato što su doktori još uvijek imali vremena i za privatne pacijente.⁶⁹

Bit će vidljivo da je kroz postojanje Republike, a kasnije i tijekom rata, karakteristika španjolske ljevice bila velika neujednačenost u težnjama i ciljevima koje žele ostvariti. Premda su u određenim razdobljima surađivali jedni s drugima, u drugim razdobljima bi se okrenuli jedni protiv drugih. Najistaknutija je bila netrpeljivost između anarhista i komunista koji su na kraju i sami postali neprijateljima. Komunisti su se

⁶⁷ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁶⁸ Isto

⁶⁹ Isto

naposljetku okrenuli i protiv ljevičarskih socijalista te su, donedavno podržavanog socijalističkog premijera Francisca Larga Caballera, proglasili „neprijateljem naroda“.⁷⁰ Predsjednik Azaña i premijer Druge Republike Caballero složno su se oduprli pokušaju sovjetske boljševizacije što je dovelo 1938. do povlačenja Staljinove pomoći iz Španjolske.⁷¹

Jedna od nuspojava revolucionarnih liberalističkih djelovanja, bila je pojava pokreta za ženska prava, a jedan od prvih bio je *Mujeres libres* (slobodne žene). Soledad Estorach stvorila je organizaciju u proljeće 1936. u Kataloniji pod okriljem CNT sindikata. Njen cilj bio je stvoriti autonomnu organizaciju u kojoj bi žene sigurno mogle raspravljati o socijalnim problemima te u kojoj bi mogle vježbati javni govor kako bi time parirale muškim članovima sindikata. Time je htjela povećati uključenost i aktivizam žena u sindikatima. Glavni zadatak bio im je izjednačavanje plaća s muškarcima, a to su u nekim, ali ipak rijetkim, slučajevima i uspjele. Iako jesu bile pokret za ženska prava, nisu se nazivale feministkinjama zato što su feminizam smatrale kao borbu žena za stjecanje mogućnosti dolaska na elitne pozicije, a sebe su smatrale običnim radnicama. Tijekom revolucionarnih i ratnih godina pokret je okupio gotovo 30 000 žena.⁷²

6.1. Komunizam u Španjolskoj

Oktobarska revolucija, ponajprije Lenjin i njegovo djelovanje, pokrenula je niz događaja i činila je temelje gotovo svim revolucionarnim režimima diljem Europe, ali i svijeta. Prema tome, kamen temeljac španjolskih komunista, kao i drugih komunističkih partija, bili su Lenjin, Marx i Engels. Kominternu je, od svog osnutka 1919. godine, odbijala suradnju i s lijevim i socijaldemokratskim strankama, sve do početka jačanja fašizma. Tek tada komunisti su zahvatili antifašistički polet i time ostvaruju masovnu podršku naroda, radnika, intelektualaca.⁷³

⁷⁰ Orwell, G., *Spilling the Spanish Beans*, New English Weekly, 29. 7. 1937., URL: <http://www.english.illinois.edu/maps/scw/orwell2.htm> (27. 6. 2017.)

⁷¹ Dukovski, D., *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, str. 308.

⁷² Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁷³ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 56-73.

I sam Churchill je uočio ulogu sovjetskih komunista u radu i djelovanju španjolskih komunista.

„Sastavni dio komunističke doktrine i uputstava koja je dao Lenjin glavom sačinjava ideja da komunisti trebaju podržavati sve ljevičarski nastrojene pokrete i da pomažu dolazak na vlast svim slabim ustavnim, radikalnim ili socijalističkim vladama. Oni zatim trebaju podrivati i iz njihovih oslabjelih ruku prigrabiti apsolutnu vlast i osnovati marksističku državu. U stvari u Španjolskoj se odvijala savršena reprodukcija Kerenskog perioda u Rusiji, s tom razlikom što španjolske snage nije nagrizao rat s inozemstvom.“⁷⁴

Na utjecaj sovjetskih komunista reagirao je i Orwell izjavivši da je utjecaj Sovjetskog saveza na Španjolsku vladu bio neizbježan. Republikanci su ovisili o ostatku vojske koja je ostala vjerna Republici i mizernoj količini oružja što je dovelo do okretanja Sovjetskom savezu za pomoć. Usto, Orwell je uvidio da se Španjolska tada postavila u bezizlaznu situaciji te da je vlada postala podložna pritiscima i ultimatumima postavljenima od strane Sovjetske Rusije, a Sovjeti se nisu libili postavljati uvjete.⁷⁵

1879. španjolski marksisti osnivaju *Partido Socialista Obrero Español* (Socijalistička radnička partija). Broj članova bio je zanemariv sve do nakon Prvog svjetskog rata kada dolazi do drastičnog širenja te se 1930. brojka članova penje na 20 000, a sindikalna organizacija stranke pod nazivom *Union General de Trabajadores* (UGT) narasla je na 300 000 članova. Zbog ulaska u koaliciju s republikancima, dio članova napustio je stranku i osniva Komunističku partiju, koja u početku neće igrati važniju ulogu u političkom životu Španjolske.⁷⁶ Španjolska ljevica otkrila je Kominterninu Narodnu frontu na poticaj iz Francuske. Do upoznavanja Španjolaca s komunizmom došlo je uslijed nezadovoljstva liberalnom vladom iz 1931. koja je zamijenila dinastiju Bourbona, a potom i nezadovoljstva konzervativnom vladom iz 1933.⁷⁷

UGT, iako u sklopu Socijalističke stranke, privlačio je i pripadnike Komunističke partije te je početkom brojio 1936. 1,4 milijuna članova. Najjača središta nalazila su se u

⁷⁴ Churchill, W., *Drugi svetski rat, Bura se sprema*, str. 199.

⁷⁵ Orwell, G., *Spilling the Spanish Beans*, URL: <http://www.english.illinois.edu/maps/scw/orwell2.htm> (27. 6. 2017.)

⁷⁶ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 34-36.

⁷⁷ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 141.

Kastilji, tj. u središtu Španjolske, uključujući Madrid, a potom i na području Asturije, na sjevernoj atlantskoj obali, koja je bila poznata po rudarenju ugljenom.⁷⁸

„*Najprije pobijediti u ratu*“ bilo je geslo umjerene komunističke struje kojoj je glavni cilj bio provođenje „demokratsko-građanske revolucije“ prije samog prelaska na socijalizam.⁷⁹

U vrhu komunističke partije u Španjolskoj nalazila se Dolores Ibárruri koja je ostala zapamćena pod imenom La Pasionaria, koji je bio pseudonim za novine, ali ipak najviše po uzviku „*No pasarán*“.⁸⁰ Tijekom Građanskog rata postala je simbol republikanske borbe te je održala govor pri otpuštanju međunarodnih brigada krajem 1938. godine: „Komunisti, socijalisti, anarhisti, republikanci, ljudi raznih boja, različitih ideologija, različitih religija, ali svi zaljubljeni u slobodu i u pravdu, došli su nam se bezuvjetno staviti na raspolaganje.“⁸¹ Premda se iz govora može zaključiti da su odnosi unutar brigada i različitih ideoloških grupa bili idilični, unutar ovog poglavlja vidljivi su brojni znakovi netrpeljivosti.

6.2. Anarhizam prije, tijekom i nakon Građanskog rata

Anarhistički pokret počeo je djelovati u Španjolskoj 1869. pod imenom *Federación Regional Española*. Pokret je vrlo brzo postao ilegalan te nastavlja djelovanje u tajnosti u razdoblju od 1872. do 1874. godine. Ipak, široj javnosti postaje poznat tek 1881. kada mijenja ime u *Federación del Trabajadores Regional Española*. Mijenjanje imena organizacije nastavlja se 1889. kada nastaje *El Pacto de Unión y Solidaridad*, 1904. *Solidaridad Obrera*, a 1910. organizacija mijenja ime u *Confederación Nacional del Trabajo* te će pod tim imenom doživjeti svoj vrhunac.⁸²

Anarhizam, koji je do 1914. godine predstavljao najprošireniju i najrazvijeniju ideologiju revolucionarnih aktivista, počinje padati u zaborav nakon snažnih posljedica

⁷⁸ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁷⁹ Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 229.

⁸⁰ Isto, str. 219.

⁸¹ Isto, str. 227.

⁸² Peirats, J., *Anarchists in the Spanish revolution*, str. 21.

Oktobarske revolucije.⁸³ Zanimljivo je da su se anarhisti uspjeli održati u Španjolskoj sve do 1930-ih godina, a pokret je pretežito privlačio niže i srednje slojeve.⁸⁴

Najveću opoziciju vlasti tijekom Druge španjolske republike činio je upravo anarhistički pokret, koji je bio organiziran u velikom sindikalnom udruženju *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT) i u *Federación Anarquista Iberica* (FAI). CNT je osnovan 1910. u Barceloni, a već je 1918. godine okupljao više od milijun članova sindikata. Od 1919. godine sindikat je djelovao prema principu „jedinственe unije“, što je značilo da je okupljao autonomne lokalne sindikate u jednu organizaciju. CNT je bio osobito snažan među seljacima na jugu (Andaluzija), istoku (područje Levantea, oko Valencije) i na sjeveroistoku (Aragon, oko Zaragoze). 1936. godine, netom prije izbivanja građanskog rata, samo u Barceloni građevinski i metalurški sindikati okupljali su svaki po 30 000 članova, a ukupno, CNT je imao oko dva milijuna članova sindikata.⁸⁵

Često su osnivali i provodili alternativne škole, centre za debate i kulturne događaje, a pokušali su i povećati pismenost naroda, koja je 30-ih godina 20. stoljeća u Španjolskoj iznosila negdje između 30 i 50%. Glavna ideja pokreta bila je osnaživanje „običnih“ ljudi i njihova priprema za učinkovito sudjelovanje u borbi za transformaciju društva i društvenog poretka.⁸⁶

CNT - FAI se često nalazio na udaru vlasti, pogotovo za vrijeme diktature Prima de Rivere, a isto tako, CNT - FAI je bio i u sukobu s Komunističkom internacionalnom zbog otvorene kritike ruske revolucije, tj. boljševičkog državnog udara.⁸⁷ Prvi sukob između CNT-a i vlade Druge republike dogodio se 6. lipnja 1931. kada je CNT organizirao štrajk telefonskih operatera u pokušaju da smanji utjecaj i poništi sporan ugovor najjače telekomunikacijske tvrtke, *Compañía Telefónica Nacional de España*. Međutim, štrajk nije uspio, a razlozi neuspjeha vidljivi su i u mnogim drugim primjerima. CNT se sastojao od više individualnih sindikata od kojih je svaki imao gotovo neograničenu vlastitu autonomiju što je značilo da su se često izvodili nepromišljeni potezi. Štrajkovi su bili pomalo impulzivni i velik utjecaj imali su radnici koji nisu imali

⁸³ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 141.

⁸⁴ Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 213.

⁸⁵ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 36-53.

⁸⁶ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁸⁷ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 36-53.

iskustva u takvim okolnostima. Tijekom štrajka privedeno je više od 2 000 radnika, a štrajk je proglašen ilegalnim što je dovelo do gerilskih akcija. Tek u proljeće 1936. došlo je do ponovnog zapošljavanja otpuštenih radnika i podjele financijskih namirenja.⁸⁸

Glavna razlika između CNT-a i marksističkog UGT-a bila je ta što CNT nikada nije sudjelovao u parlamentarnom radu. Još neke značajke CNT-a bile su da je bojkotirao izbore te nikada nije pregovarao s političkim strankama i vladama. Drugo, nije bio reformistički kao UGT. Bio je za radikalnu promjenu kompletnih društvenih odnosa kroz revoluciju, te za stvaranje novog društva tj. slobodarskog komunizma. Treće, struktura CNT-a kao radničkog sindikata znatno se razlikovala od strukture UGT-a. UGT je imao plaćene birokrate koji su zapravo sami određivali politiku sindikata, po smjernicama socijalističke stranke, dok je struktura CNT-a bila uređena „od dolje prema gore“. Članovi su se držali anarhističke ideje da ta zajednička borba ne bi trebala biti sredstvo nečijeg osobnog napretka u karijeri, tako da uglavnom nisu postojale ni službene plaće. Tek nekoliko službenika (nacionalni tajnik, katalonski regionalni tajnik te tajnik nacionalnog industrijskog sindikata) dobivalo je službene plaće, koje su bile u iznosu prosječnih radničkih plaća. Način rada sindikata temeljio se na sudjelovanju u donošenju odluka kroz skupštine i neplaćene izabrane delegate. CNT-ovi aktivisti vjerovali su da su osnovali organizaciju koja je preteča društvu u kojemu radnici vode industriju i koje je samoupravljujuće.⁸⁹ Kada su na početku rata započeli kolektivizaciju industrije, jedan od ciljeva je bio i izjednačavanje svih plaća radnika, tj. uvođenje tzv. „*sueldo unico*“ (jedinstvena plaća). Plan je bio teško izvediv zbog razlika u ekonomskoj situaciji svakog pojedinog kolektiva, ali ipak jedan od primjera uspješne provedbe bila je željeznica u kojoj su svim radnicima izjednačili plaće pa su tako i žene, do tada s najnižim plaćama, dobivale istu plaću kao i ostali muški radnici.⁹⁰

Na samom početku rata glavnu riječ među anarhistima imao je Mariano Rodríguez Vázquez, „Marianet“. Bio je mladi aktivist iz građevinske industrije te je bio član FAI i od 1936. obnašao je dužnost tajnika CNT-a u Kataloniji. Vázquez je pokrenuo revolucionarnu ideju unutar anarhističkih sindikata, i to ideju o uključenju u rad vlade,

⁸⁸ Peirats, J., *Anarchists in the Spanish revolution*, str. 75-76.

⁸⁹ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁹⁰ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

što je do tada bila gotovo hereza za anarhista. Uvidjevši ekstremnu situaciju u kojoj se nalaze i priliku za napraviti nešto, i ostali članovi priklonili su se toj ideji. Međutim, plan im je bio ulazak u vladu republikanaca pod uvjetom da nema mjesta komunistima, što je tada već bilo nemoguće napraviti.⁹¹

S prvim znakovima mogućeg vojnog puča, dok je vladala krizna atmosfera, CNT je održao nacionalni kongres u Zaragozi. Glavno pitanje kojega su se dotakli bilo je pitanje vrste društva kojega žele stvoriti, nazvanog „slobodarski komunizam“. Dokument sastavljen u Zaragozi zapravo je pokušao objediniti ideje anarhizma i socijalizma koje bi sačinjavale bit novog post-kapitalističkog društva. Upravljanje je zamišljeno kroz dvije strukture, radne skupštine i građanske skupštine. Prve bi sastavljale vijeća i birale vijećnike, koji bi se povezivali u nacionalne industrijske federacije, kako bi upravljali raznim industrijama. Druge navedene skupštine sastojale bi se od stanovnika sela ili gradskih četvrti. U velikim gradovima, kao što je Barcelona, male skupštine sastavljale bi općinsko vijeće. Članovi vijeća nastavljali bi se baviti svojim regularnim poslom, a važna pitanja vraćala bi se u male skupštine na izglasavanje. Snažan naglasak stavljen je na autonomnost općina, što odražava anarhističke ideje. Iako je kongres u Zaragozi podržao prijedlog o savezu s UGT-om, ipak je podbacio u sastavljanju prave strategije i programa za situaciju u kojoj su se nalazili, što je rezultiralo nekoherentnom improvizacijom dva mjeseca nakon kongresa, kada rata započinje.⁹²

Završetkom građanskog rata uništavaju se i zadnji treptaji anarhističkog pokreta, a njihovo mjesto zauzimaju komunisti. Od samog nastanka Komunistička partija je zauzela vrlo agresivan stav prema anarhistima. Anarhistički ekstremizam bio je odbojan većini naroda koji je tada otkrio komunizam kao umjerenu opciju.⁹³

⁹¹ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 116-130

⁹² Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁹³ Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 228.

7. Odnosi Rimokatoličke crkve s republikancima i nacionalistima

Republikansko-socijalistička vlada prije početka rata vodila je izrazito antiklerikalnu politiku. To se može uočiti u 26. članku Ustava u kojemu je svim crkvama pa tako i Katoličkoj, dan status „udruga“. Posljedice tog članka bile su zaustavljanje javne financijske potpore Crkvi, zabrane organiziranja obrazovanja i provođenje gospodarskih aktivnosti svim crkvenim redovima, zabrana posjedovanja nekretnina. Nadalje, 1932. i 1933. došlo je do raspuštanja Družbe Isusove popraćeno oduzimanjem imovine, a potom su izglasani i zakoni o građanskom braku, rastavi braka i sekularizaciji groblja.⁹⁴

Wetzel u članku navodi kako se odbojnost ljevičarskih struktura, pretežno usmjerenih radničkoj klasi, prema Katoličkoj Crkvi, može bitno javila zbog Crkvina propovijedanja o prihvaćanju siromaštva, dok je istovremeno zgrtala ogromne količine imovine i nalazila se u društvu imućnika.⁹⁵

Papa Pio XI. isto je isticao loš položaj katolika u Španjolskoj te je vrlo jasno okrivio komunizam kao izvor mržnje prema Crkvi.⁹⁶ Još otvorenije izražavali su se sami španjolski svećenici koji su u svojim časopisima izjavljivali da se vojnici bore za pravu i autentičnu Španjolsku te za spas kršćanske civilizacije.

Zaključni čin kojim je odano priznanje mučenicima antiklerikalnog režima, dogodio se 28. listopada 2007. godine, kada je kardinal Jose Saraiva Martins, u ime pape Benedikta XVI., proglasio rekordnih 498 španjolskih mučenika blaženima, što je bio prvi takav slučaj u povijesti.⁹⁷

Što se tiče odnosa Crkve i fašizma, kontradikcije u takvim odnosima su velike. U jednu ruku, Crkva zna da za nju nema mjesta u sekularnim državama s totalitarnim uređenjem, ali ipak, imala je veliku ulogu u totalitarnim državama s pretežito katoličkim stanovništvom budući da su se desničari često oslanjali upravo na katoličku tradiciju. Od

⁹⁴ Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17. Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 215-217.

⁹⁵ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

⁹⁶ Katolički list, br. 38, 17. 9. 1936., str. 473., prema: J. Krišto, *Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj*, str.1040.

⁹⁷ Hrvatska informativna agencija (HINA), 29. listopada 2007., prema: Krišto, J., *Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj*, str.1033.

takvog odnosa nastaje pojam „klerofašizam“, tj. „klerikalno-fašistički“ režim.⁹⁸ Odnos prema religijskom identitetu bila je jedna od rijetkih karakteristika koja je razlikovala falangiste od talijanskih fašista. U Falangi je katolicizam bio utkan u samu ideologiju stranke, dok je kod talijanskih fašista bio na marginama. Falangistički koncept „novog čovjeka“ (šp. *hombre nuevo*) sadržavao je sve osobine tradicionalnog katolika.⁹⁹ Osim Falange, po odnosu prema religijskom identitetu, ističu se i rumunjska Željezna garda te najradikalniji poljski Nacionalni Radikalni Kamp, koji je uskoro bio poznat kao Falanga.

Čim se pojavila prilika, nacionalisti su počeli s objavljivanjem dekreta kojima su pokušali ojačati položaj Crkve i osnažiti religioznost među narodom. Osim ponovnog uvođenja određenih svetaca kao praznika, vraćanja svećenika u vojsku i bolnice, jedan od prvih poteza bilo je i ponovno uvođenje sata vjeronauka u škole. Komisija za kulturu i obrazovanje (prethodnica Ministarstva obrazovanja) objavila je 9. travnja 1937. sljedeće odredbe:

1. U svakoj školi obavezna je slika Djevice Marije postavljena na odgovarajućem mjestu.
2. Tijekom svibnja učitelji će s učenicima moliti ispred spomenute slike.
3. Pri ulasku i izlasku iz škole djeca će se pozdravljati s „Zdravo Marijo Prečista“ („*Ave Maria Purisima*“) i odgovarati na pozdrav s „Bezgrešno začela“ („*Sin pecado concebida*“).
4. Sve dok traje ratno stanje, obavezna je kratka zajednička molitva Djevici Mariji kako bi se rat što prije završio.¹⁰⁰

Podrška katolika španjolskoj republici bila je mala zato što je većina katolika podršku pružila Francu, što je veoma logičan slijed događaja s obzirom na tretman Republike prema Crkvi koji je bio oštar još i prije početka samog Građanskog rata. Uzimajući tu činjenicu u obzir, ne čudi često opravdavanje nacionalista i njihovih počinjenih zločina kao protumjere protukatoličkim akcijama.

⁹⁸ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 105.

⁹⁹ Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 221.

¹⁰⁰ Raguier, Hilari, *La Espada y la Cruz, La Iglesia (1936-1939)*, Editorial Bruguera, Barcelona, 1977., str. 56-58.

8. Ključni sukobi i počinjeni zločini

Borba za prevlast u Madridu smatra se najdramatičnijim sukobom cijelog rata koji je uspio pobuditi svjetsku pažnju. Događanja u Madridu čak su nagnala i inspirirala Ernesta Hemingwaya na stvaranje romana *Kome zvono zvoni*, a André Malraux izdao je roman *Nada*. U ovom sukobu može se uočiti vrhunac djelovanja i popularizacije antifašizma.¹⁰¹ Tek kada su nacionalisti pod vodstvom generala Mole došli na 30-ak kilometara od glavnog grada, republikanska vlada započela je s konkretnom mobilizacijom i stvaranjem suvisle vojne snage. 18. listopada 1936. Largo Caballero dao je dopuštenje za stvaranje brigade od 4 000 boraca, što je bio prvi korak prema formiranju vojske. Nacionalisti, ali i ostatak svijeta, pa čak i sama republikanska vlada, očekivali su brzi pad Madrida. Ta očekivanja nagnala su vladu da se odluči prebaciti u Valenciju. Utjecaj tog bijega na građane Madrida bio je ogroman, a takvo stanje iskoristili su komunisti i anarhisti. Potaknuli su osjećaj panike i paranoje od skrivenih fašista među Madridanima, što je dovelo do vrhunca špijunskih aktivnosti i prekidanja telefonskih linija kako bi zaustavili širenje unutarnjih informacija nacionalistima na rubu grada. Vrhunac je bio strijeljanje 2 000 zatvorenika optuženih za fašizam odlukom Santiaga Carilla (vođa Španjolske komunističke partije) i Amora Nuña. Ne može se sa sigurnošću odrediti je li vlada u Valenciji bila informirana oko navedenih aktivnosti. Bitka za Madrid sve do kraja rata nije dobila službenog pobjednika. S ogromnim gubicima s obje strane, bitke su se vodile gotovo neprestano.¹⁰²

Pobunu u Barceloni vodio je general Manuel Goded Llopis koji je potajno došao u grad sa Mallorce. Tamo ga je dočekaio jedan od najvećih garnizona u Španjolskoj te se očekivalo lagano zauzimanje Barcelone. Vojska je okupirala grad u jutro 19. srpnja, no, građani su zadali povratni udarac.¹⁰³ Sirene za uzbunu u tvornicama počele su se čuti već u 5 sati ujutro. Bile su znak radnicima da vojska izlazi iz svoje baze. CNT je organizirao oko 200 obrambenih grupa, s oko 2 000 naoružanih aktivista, po čitavoj Barceloni. Radnici su u četvrtima postavili barikade, napadali su vojsku sa balkona kuća, a u centru

¹⁰¹ Seidman, M., *Individualisms in Madrid during the Spanish Civil War*, *The Journal of Modern History*, str. 63-64.

¹⁰² Beevor, Antony, *The Battle for Spain: The Spanish Civil War, 1936-1939*, Weidenfeld&Nicolson, London, 2006, str. 114-147.

¹⁰³ Peirats, J., *Anarchists in the Spanish revolution*, str. 107-108.

grada vodile su se borbe između pobunjenika i anarhista. Guardia Civil (Civilna zaštita) je na počecima sukoba držala neutralnu poziciju, ali u žaru borbe uplela se u sukob i podržala građane. Bilo je slučajeva i kada su se vojnici iz pobunjeničkih redova pridružili radnicima i aktivistima. Između ostaloga, i piloti španjolskih zračnih snaga počeli su bombardirati vojne baze u blizini Barcelone. Sve to rezultiralo je teškim porazom pobunjenika.¹⁰⁴

„Tako je pobuna španjolskih generala protiv vlade Narodnog fronta u srpnju 1936. godine istovremeno pokrenula socijalnu revoluciju u velikim dijelovima Španjolske.“¹⁰⁵ Hobsbawm smatra da se upravo u ovom događaju krije uzrok najvećem valu ikonoklazma i antiklerikalnih ubojstava. Velik broj ubojstava svećenika i redovnica nije bio plan vođa komunističke partije, vođe su bile usredotočene na isticanje kapitalista kao glavnog neprijatelja, ali ta ubojstva oslikavala su atmosferu naroda. Na ove događaje može se gledati kao na stvarne pokušaje ukidanja društvenog poretka.¹⁰⁶ Neočekivana pobjeda republikanaca u Barceloni imala je kao posljedicu val nasilnih djela. Pobjedivši neprijatelja, narod je iskaljivao svoj bijes na zarobljenim vojnicima i pristašama pobunjenika.¹⁰⁷ Sindikalne novine *Solidaridad Obrera* objavile su 1. kolovoza 1936. javni poziv na ubijanje „dokazanih“ fašista. Taj poziv je objeručke prihvaćen te je došlo do „lova na vještice“ tijekom kojega su stradali ljudi svih političkih ideologija, od konzervativnih političara, vojnih časnika, zemljoposjednika, buržoazije, kapitalista pa sve do klera i samih vjernika katolika.¹⁰⁸

Jedan od poznatijih slučajeva bila su ubojstva generala Godeda i Fernández Burriela koji su strijeljani 12. kolovoza 1936. u dvorcu Montjuic u Barceloni, a isto to mjesto poznato je kao mjesto zarobljavanja i mučenja stotine anarhista od početka 19. stoljeća. Strijeljanja su se nastavila i na stotine zarobljenih pobunjeničkih časnika i službenika koji su bili osuđeni na smrt na sudovima vođenim između rujna 1936. i siječnja 1937. godine.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

¹⁰⁵ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 74.

¹⁰⁶ Isto, str. 73-75.

¹⁰⁷ Peirats, J., *Anarchists in the Spanish revolution*, str. 108.

¹⁰⁸ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 103-104.

¹⁰⁹ Isto, str. 103-104.

Uzimajući u obzir da je narod ostao bez vojne i policijske zaštite te bez funkcionalne vlade, ne čudi uznemirujući slijed događaja. Pravda se provodila bez poštenog suđenja, a mržnja i osveta provodile su se kroz tzv. „paseo“ (šetnja). García Oliver, ministar pravosuđa od studenog 1936. do svibnja 1937., opisao je „paseo“ kao pokušaj povratka pravne ravnoteže, tj. povratka na primitivni sustav dijeljenja pravde i osvete. Narod je stvarao i primjenjivao vlastite zakone.¹¹⁰

Jedan od uzroka porasta bezumnog nasilja bila je policijska inertnost. Diljem Španjolske policijski službenici nisu se opredjeljivali ni za jednu stranu te su čekali djelovanje republikanske vlade ili pak konačan ishod. Odsustvo policijske zaštite u dijelovima gdje se radnici nisu naoružali borili protiv vojnog puča, dovelo je do pokolja. U CNT-ovom sjedištu u Zaragozi lokalni sindikatski vođa odlučio je ne sudjelovati u oružanim borbama i čekati na zaštitu Republike, međutim, kada je vojska stigla došlo je do masovnog pokolja. Tek 1979. godine otkrivena je izvan Zaragoze masovna grobnica sa 7 000 tijela.¹¹¹ Vjeruje se da na području Španjolske postoji oko 2 000 masovnih grobnica nastalih za vrijeme Španjolskog građanskog rata, u razdoblju od 1936. do 1939. godine. Povjesničari procjenjuju da je u ovom sukobu stradalo 500 000 boraca i civila, od strane obiju sukobljenih frakcija. Nakon završetka rata nastavljeni su progoni političkih neistomišljenika.¹¹²

8.1. Guernica kao simbol

Guernica je bila malo naselje u Baskiji smješteno na 30-ak kilometara od Bilbaa. Strateški gledana, bila je nevažna sa svojih 7 000 stanovnika, ali budući da je na brdovitom području u mjestu su se počeli okupljati izbjeglice i republikanski vojnici koji su se povlačili. 26. travnja 1937. godine u 16:30 sati oglasila su se crkvena zvona kao znak približavanja borbenih zrakoplova. Bombardiranje je počelo pod vodstvom pukovnika Wolframa von Richthofena i njegove legije Kondor. Ukupno tijekom napada

¹¹⁰ Casanova, J., *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, str. 104.

¹¹¹ Wetzel, T., *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

¹¹² Medina, Juan, *Spanish archaeologists dig up more civil war dead from mass graves*, 30. 8. 2017., <https://www.reuters.com/article/us-spain-graves/spanish-archaeologists-dig-up-more-civil-war-dead-from-mass-graves-idUSKCN1BA19X> (6.9.2017.)

izbačeno je bombi u težini 50 000 kilograma, a sudjelovala su 43 zrakoplova.¹¹³ Jedan od preživjelih stanovnika, Alberto Onaindia, nakon napada je izjavio: „Nakon toga uslijedio je drugi nalet, no tada su letjeli mnogo više. Bacali su zapaljive bombe na naš napaćeni grad. (...) Bacali su zapaljive bombe kako bi uvjerali svijet da su Baski zapalili svoj grad.“¹¹⁴ I zaista dan nakon napada, nacionalisti su pokušali negirati svoju upletenost u bombardiranje Guernice. Luis Bolín, nacionalistički šef odjela za tisak u Salamanci, izjavio je da su Baski bombardirali vlastiti grad. Godinama kasnije, nakon završetka Drugog svjetskog rata tijekom Nürnberškog procesa, Göring je jasno potvrdio da su nacisti vodili napad te je izjavio da je to bio uspješno izveden eksperiment.¹¹⁵

Slika 1. Guernica, 1937, Pablo Picasso

¹¹³ Thomas, Hugh, *La Guerra Civil Española*, 2. izdanje, Ruedo Iberico, Pariz, 1977, str. 473-474.

¹¹⁴ Cravetto, E. (ur.), *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, str. 234-235.

¹¹⁵ Isto, str. 234-235.

9. Završna faza; posljedice i obilježja poslijeratne Španjolske

U trenutku kada je Franco zadobio vlast nad cjelokupnim vojnim snagama, proglasio se apsolutnim vođom Nacionalnog pokreta, odgovornim samo „Bogu i povijesti“.¹¹⁶ 30. siječnja 1938. formirao je prvi kabinet ministara, koji su se morali zaklinjati na vjernost vođi države i nacionalističkom režimu te je time vođa uživao apsolutnu vlast nad zakonodavnom, izvršnom i sudskom vlasti.¹¹⁷

Politički izolirana u Europi, Republici nije bilo spasa. Budući da je u potpunosti i ekonomski ovisila sama o sebi, nije bilo moguće dugotrajno održavanje ratnog stanja. Naposljetku je ostala bez ikakvih sredstava, a kritična nestašica svega vodila je do pada morala među aktivistima i narodom, ali i do početka gladovanja.¹¹⁸ Završetak rata obilježen je raspadom republikanske vojske. Pad Barcelone prošao je bez ikakvih otpora i tada započinje bijeg republikanaca u Francusku. Nekoliko dana prije samog pada Barcelone, predsjednik republikanske vlade Azaña sakrio se u Francuskoj i nikad se više nije vratio na republikansko područje.¹¹⁹

Francisco Franco kraj rata proglašava 1. travnja 1939. godine. Iako se Franco pri stvaranju vlasti vodio Falanginim programom, izjavio je da se to mora shvatiti kao neki početni korak te da će se modificirati ili razvijati prema budućim potrebama. Međutim, i sljedećih nekoliko desetljeća Francova vlast bit će u Europi percipirana kao fašistički režim, iako velik broj autora doista sumnja da se o tom sistemu može pričati kao o fašističkom sistemu, što zbog toga što nije stvoren u potpunosti od fašista, što zbog toga što ga fašisti nisu vodili. U Francovom režimu, pravi falangisti igrali su samo malu ulogu te su zauzimali mali dio pozicija te nisu čak imali ni velike ovlasti u novonastaloj državnoj stranci Španjolska tradicionalistička Falanga.¹²⁰

Do kraja 1945. godine, Španjolska je poprilično napredovala u tranzicijskom procesu, od jedne „semifašističke“ države nastao je autoritarni, birokratski i korporativni režim. Defašizacija se provela u dvije glavne faze, prva faza obuhvatila je razdoblje od

¹¹⁶ Beevor, A., *The Battle for Spain: The Spanish Civil War, 1936-1939*, str. 198.

¹¹⁷ Isto, str. 198.

¹¹⁸ Graham, Helen, *The Spanish Republic at War 1936-1939*, Cambridge University Press, 2002, str. 388-389.

¹¹⁹ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 238.

¹²⁰ Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 224-225.

1942. do 1956. Zadnji članovi Francove opozicije unutar same stranke počeli su ga pritiskati da se uključi u Drugi svjetski rat. Ta opozicija počela je nestajati između 1941. i 1942., svojevoljno ili pod prisilom. Franco zatim smanjuje utjecaj cjelokupne stranke, ali ju ipak nikad ne gasi nego ju samo održava na životu. On smanjuje njen političke utjecaj, ali ipak smatra da je bolje imati bilo kakvu političku organizaciju u vlasti nego nikakvu. 50-ih godina postajalo je sve uobičajenije koristiti se nazivom Nacionalni pokret (*Movimiento Nacional*), koji je mnogo bolje prolazio u novoj socijaldemokratskoj Europi.¹²¹ Ipak, 1956. dolazi do događaja koji potiču potpuniju defašizaciju. Nakon nereda u kojima su sudjelovali aktivisti madridskog sveučilišta, stari falangisti predlagali su Francu da konstitucionalizira Nacionalni pokret kao jedinu stranku te da joj preda kontrolu nad političkim procesima. Ovaj prijedlog je unio veliki nemir među tradicionalnim vojnim licima i crkvenjacima te je dan oštar veto na sam prijedlog. Kao posljedica ovih događaja, 1957. Franco je donio konačnu odluku u korist cjelokupne depolitizacije i uspostavljen je konačan birokratski autoritarizam. Uspostavljen je novi kabinet ministara, Španjolska se otvara ekonomskom neoliberalizmu, stranim investicijama, turizmu. Između ostaloga, bez velike buke, 1958. maknuto je Falanginih „27 točaka“ iz Ustava te se zamjenjuju s „10 Principa Pokreta“, koji su obuhvaćali vrijednosti kao što su jedinstvo, pravda, blagostanje itd.¹²² Diktatura prestaje Francovom smrću 20. studenog 1975. godine te konačno, Nacionalni Pokret nestaje u travnju 1977. pri finalnoj demokratizaciji države vođenoj od strane kralja Juan Carlosa I.¹²³

Zanimljivo je da se gerilski način ratovanja još nije pojavio u Španjolskom građanskom ratu. Do njegove pojave dolazi tek nakon završetka Drugog svjetskog rata, kada su se njime počeli služiti, u velikoj većini, socijalni revolucionari. Glavninu gerilskih akcija nakon završetka Drugog svjetskog rata na području Španjolske organizirali su komunisti iz inozemstva.¹²⁴

¹²¹ Payne, S. G., *El Fascismo*, str. 225-226.

¹²² Isto, str. 227-228.

¹²³ Isto, str. 228.

¹²⁴ Hobsbawm, E. J., *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, str. 76.

10. Zaključak

Specifičnost Španjolskog građanskog rata krije se u raznolikosti sudjelujućih skupina i njihovoj heterogenosti po pitanju ideologije, principa, djelovanja i samih ciljeva. Osim navedenih političkih stranaka, organizacija i sindikata, značajnu silu predstavljalo je i građanstvo koje nije bilo vođeno kolektivnim idejama određenih strana nego svojim osobnim interesima. Premda se prema nekim izvorima može doći do zaključka da je rat bio svojevrsan klasni sukob, takve zaključke treba izbjegavati zbog neizmjerne raznolike sudjelujuće populacije.

Kao pokreti s najvećim utjecajem na ratna zbivanja, mogu se izdvojiti nacionalistički i republikanski pokret, koji su unutar sebe sadržavali manje, ali ipak posebne pokrete sa specifičnim i različitim ideologijama. Najistaknutiji od njih bili su, na strani nacionalista fašistička stranka Falanga i tradicionalistički Karlisti, a na strani Republike anarhisti i komunisti sa svojim utjecajnim radničkim sindikatima. Na rat su utjecale i strane sile, od kojih su posebnu ulogu igrale Italija i Njemačka te Sovjetski Savez.

Kao krajnji zaključak treba se izdvojiti činjenica da rat kao takav jest završen 1939., ali da je Francova vladavina još narednih 36 godina unosila nemire i budila revolucionarne duhove. Stoga ovaj rad može poslužiti kao upoznavanje s temom koja će uvijek biti nepresušan izvor polemika.

Literatura:

1. Beevor, Antony, *The Battle for Spain: The Spanish Civil War, 1936-1939*, Weidenfeld&Nicolson, London, 2006
2. Bell, P. M. H, *The Origins of the Second World War in Europe*, Pearson Education Limited, 3. izdanje, 2007
3. Bolloten, Burnett, *The Spanish Civil War, Revolution and Counterrevolution*, The University of North Carolina Press, 1991.
4. Casanova, Julian, *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939*, Routledge, London, New York, 2004.
5. Churchill, Winston, S., *Drugi svetski rat, Bura se sprema*, Vol 1, Prosveta, Beograd, 1964.
6. Dukovski, Darko, *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Leykam international, Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb, 2012.
7. Graham, Helen, *The Spanish Republic at War 1936-1939*, Cambridge University Press, 2002
8. Hobsbawm, Eric John, *Doba ekstrema, Kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991.*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2009.
9. Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=30531> (30. 8. 2017.)
10. Krišto, Jure, „Odjek građanskog rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3., Hrvatski institut za povijest, 2008., str. 1033-1044.
11. Medina, Juan, *Spanish archaeologists dig up more civil war dead from mass graves*, 30. 8. 2017., <https://www.reuters.com/article/us-spain-graves/spanish-archaeologists-dig-up-more-civil-war-dead-from-mass-graves-idUSKCN1BA19X> (6.9.2017.)
12. Orwell, George, *Spilling the Spanish Beans*, New English Weekly, 29. 7. 1937., URL: <http://www.english.illinois.edu/maps/scw/orwell2.htm> (27. 6. 2017.)
13. Payne, Stanley G., *El Fascismo*, Alianza Editorial Sa, 1984.
14. Payne, Stanley G., *Franco, El perfil de la historia*, Espasa-Calpe, Madrid, 1992.
15. Payne, Stanley G., *Spain, A unique history*, The University of Wisconsin Press, 2008.

16. Cravetto, Enrico (ur.), *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, Europapress Holding d.o.o, Zagreb, 2008.
17. Peirats, José, *Anarchists in the Spanish revolution*, Freedom Press, London, 1998.
18. Preston, Paul, *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution, and Revenge*, W. W. Norton Company, 2007.
19. Proleksis enciklopedija. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/38309/> (31. 8. 2017)
20. Raguer, Hilari, *La Espada y la Cruz, La Iglesia (1936-1939)*, Editorial Bruguera, Barcelona, 1977.
21. Seidman, Michael, *Individualisms in Madrid during the Spanish Civil War*, *The Journal of Modern History*, Vol. 68, ožujak 1996., 63-83.
22. Seidman, Michael, *Republic of Egos: A Social History of the Spanish Civil War*, Madison: University of Wisconsin Press, 2002.
23. Thomas, Hugh, *La Guerra Civil Española*, 2. izdanje, Ruedo Iberico, Pariz, 1977
24. Wetzel, Tom, *Workers Power and the Spanish Revolution*, 3.8.2006. URL: <https://libcom.org/library/workers-power-and-the-spanish-revolution-tom-wetzel> (16.9.2017)

Popis slika:

Slika 1. <https://www.pablocicasso.org/guernica.jsp> (28.9.2017.)